

Євген Мулярчук

ІДЕЯ ПОКЛИКАННЯ ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНИХ РЕЛІГІЙНИХ РУХАХ: РЕФОРМАЦІЙНЕ ХРИСТІЯНСТВО ТА ХАСИДИЗМ В ЄВРОПІ ТА УКРАЇНІ¹

Ідея покликання людини має чітко простежене релігійне походження. Перші згадки про покликання з'являються в релігійних та світських текстах доби давньоєгипетської держави на межі II та I тисячоліть до н.е., де воно стосується ролі священників, державних чиновників і навіть праці пересічних людей. З досліджень М. Вебера ми знаємо, що це поняття закріпилося в юдейських текстах, тобто й у Старому заповіті Біблії, а згодом перейшло до вжитку в європейських мовах та стало важливою світоглядною ідеєю в європейській культурі спочатку як християнське, а потім і як секуляризоване уявлення про сенс існування та призначення людини у світі. Так, у дослідженні “Протестантська етика і дух капіталізму” Вебер доводив, що у європейській культурі повага до індивідуальної ініціативи, ідеали самореалізації людини у її праці спиралися на ідею покликання і були визначальними для формування західного суспільства, орієнтованого на особисту свободу та ринкову економіку.

Стосовно змісту самого досліджуваного поняття Вебер запропонував аналіз тих давньоюдейських слів, які у німецьких перекладах часів Реформації набули значення “покликання”. Зокрема, було відзначено, що сенс покликання мало слово מְלָאָךְ (мел’аха). Поза сумнівом смислове осердя цього слова було у позначенні релігійних обов’язків, перебування у сані священнослужителя або в інших важливих соціальних станах – це бути посланим, поставленим “згори”. Але корінне значення слова מְלָאָךְ (мел’аха) – לָאֵךְ (ла’ах), яке мало тлумачення “посилати, відправляти, отже, первісне його значення – «завдання»”,

¹ Статтю підготовлено за матеріалами доповіді автора на XII міжнародній конференції пам’яті Вілена Сергійовича Горського: “COLLOQUIUM MEDIAEVALE: інтелектуальна історія України та Європи середньовічної й ранномодерної доби”.

за твердженням Вебера, було повністю забуте вже в старозаповітну давнину і почало означати будь-яку роботу². Принаймні, Вебер всіляко підкреслює перенесення сенсу покликання на професійну діяльність людини. Він наводить показовий у цьому сенсі вислів Цицерона “non intelligit quid profiteatur”, який інтерпретує так: “він не розуміє, у чому його справжнє покликання”, додаючи, що таке тлумачення покликання “позбавлене усякого релігійного відтінку і вживається в цілком поцейбічному значенні”. Також із професійним покликанням пов’язується латинське слово “ars”, “яке в епоху імперії означало «ремесло»”³. В латинській мові, як писав Вебер, німецькому терміну “Beruf” (покликання), у значенні довгострокової професійної діяльності відповідали слова “opus”, “officium”, “munus” і, нарешті, “professio”, яке, як вважає Вебер, “ймовірно, було пов’язане з публічно-правовими обов’язками, насамперед, з деклараціями про прибутки бюргерів, пізніше воно стало вживатися для позначення «вільних професій» в сучасному значенні слова”⁴.

Такі висновки Вебера можна підтримати, посилаючись на словник давньоєврейської лексики М. Ястрова⁵. У цьому словнику подається переклад слова מלאכה (мел’аха) саме як “робота, торгівля, покликання; завдання”. Відповідно його корінь לאך (ла’х) означає “працювати, гарувати”. Тобто, ми не знаходимо у слові מלאכה (мел’аха) якогось священного, втаємниченого звучання. І лише похідне від לאך (ла’х) слово מלאך (мал’ах) означає “посланник” – той, хто виконав своє доручення, особливо стосовно ангелів (малахім). Ще одне давньоєврейське слово חוק (хок), яке Вебер вважає близьким до німецького “Beruf” і тлумачить у сенсі “доля”, “покладена на когось робота”⁶, у вказаному словнику перекладене як “закон, правило, звичай; призначена частка, знак”, тобто звучить ще ближче до змісту покликання. До того ж “хок” у літературі мідраша часто використовується в значенні “закон або заповідь, яка не підлягає раціональному поясненню” на противагу “мішпат” – “зрозуміла, раціональна заповідь”⁷. Таким чином, ми маємо можливість зрозуміти вказівку саме на покликання людини. Цей сенс виражає релігійна настанова “перебувати у своєму покликанні (законі)” – “Стій при завіті твердо, перебувай у ньому і виконуй його аж до постаріння” (Сирах, 11: 20)⁸. Отже, поняття покликання,

² М. ВЕБЕР, *Протестантська етика і дух капіталізму*, перекл. з німецької О. ПОГОРІЛОГО (К. Основи 1994) 99.

³ *Ibid.*, с. 100.

⁴ *Ibid.*

⁵ М. JASTROW, *Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature* (2006).

⁶ М. ВЕБЕР, *Op. cit.*, с. 103.

⁷ Висловлюємо вдячність К. Малаховій за надані пояснення щодо можливостей інтерпретації аналізованих М. Вебером понять у давньоєврейській мові на основі матеріалів словника Маркуса Ястрова.

⁸ Тут і далі книги Святого Письма цитуються у перекладі І. Хоменка.

яким його сприйняла Європа часів Реформації, почало формуватися в давніх юдейських текстах і вже у вигляді слова מלאכה (мел'аха) мало не лише релігійний зміст та позначало функції священнослужителя, але стосувалося і фізичної роботи та професійної діяльності людини.

У німецькій мові поняття покликання (Beruf) з'являється в перекладах Біблії М. Лютера. Як вважав Вебер, воно відповідало “більше духові перекладу, а не духові оригіналу”, тобто Старого заповіту⁹. Слово “Beruf” було “сконструйоване” Лютером, не відразу і не без вагань потрапило до його текстів. Показово, що в тих місцях зі Старого Заповіту, де Лютер застосував поняття “покликання” (Beruf), в інших перекладах (грецькою, латиною, романськими, слов'янськими мовами і в німецьких долютерівських перекладах) йдеться про “закон”, “заповіт” або “справу” й “працю”. Як бачимо, і в сучасному українському перекладі Біблії пишеться “стій при завіті”, “тримайся праці твоєї” (Сирах, 11: 20, 21). Лютер утворив слово “Beruf” від слова “Ruf” (поклик), яке стосовно занять мирян вживав уже монах-домініканець Таулер у XIV ст. Критикуючи духовенство, він в одній із своїх проповідей виголошував, що селяни “чинять краще, слідуючи своєму покликанню (Ruf), аніж ті духовні особи, котрі цим нехтують”¹⁰. Таулер застосував слово “Ruf” в суто мирському значенні, натомість Лютер використовує “Beruf” передусім з теологічною метою, щоб передати у ньому “певний релігійний мотив; уявлення про поставлене Богом перед людиною завдання...”¹¹.

Тобто початково ідея покликання людини спиралася на уявлення про його зовнішнє джерело – релігійний авторитет. Проте в подальшому відбулася секуляризація цієї ідеї, яка відкривала можливість для уявлення про “внутрішній поклик” людини в її особистісному існуванні. У певному сенсі сам Лютер ввів ідею покликання у світське середовище. Він бажав надати покликанню універсальне релігійно-етичне значення на противагу тому, що в католицьких текстах його часу, і більш ранніх, це поняття стосувалося або виключно осіб духовного сану, або лише загальної настанови до досягнення вічного життя. У нього ж ішлося про духовне служіння кожної людини на своєму місці у світі, як такої, що покликана (Богом) у тому стані, в тій професії, у якій вона перебуває. Таким чином, поєдналися два сенси поняття покликання – релігійний до вічного життя і світський до мирської справи (професії).

Поступово виходячи поза релігійний контекст, ідея покликання змінила повсякденне існування людей у сенсі розуміння ними “виконання свого обов'язку у рамках світської професії як найвищої мети людського морального життя

⁹ М. ВЕБЕР, *Op. cit.*, с. 69.

¹⁰ *Ibid.*, с. 103.

¹¹ *Ibid.*, с. 69.

взагалі”¹². Відповідно, поняття покликання “вкоренилося і в позацерковній літературі”¹³. Проте сам Лютер не мав на меті секуляризацію ідеї покликання людини. Він стверджував святість існуючих порядків, але відкидав зневажливе ставлення сучасного йому католицизму до мирської моральності. Провісник Реформації посилює через ідею загального покликання моральні вимоги до всіх людей. Якщо “vocation” у Середньовіччі означало лише покликання до чернецтва або священства, то тепер це стосувалося кожного у його мирській, професійній діяльності. Не відкидаючи у покликанні сенс релігійного служіння та виконання Божого заповіду, Лютер застосовував це поняття і в “провіденційному” (від Божого передбачення), і в соціально-становому, і в професійному значенні.

Лютерівська інтерпретація біблійних настанов стала успішною антикатолицькою стратегією – зробити людей повсякденності виконавцями релігійної справи, носіями і суб’єктами покликання, позбавивши такого привілею вибраного кола посвячених. Соціальним результатом Реформації стало те, що кожна людина могла сподіватися, що її життя має свій особливий сенс і намагатися його втілити на практиці. Звичайна віруюча людина вже не відчувала себе далі від царства небесного, ніж священники і ченці у їхньому привілейованому становищі. Покликання поширилося на справи земного життя і повсякденну працю, звісно, коли вони натхненні вірою. В такий спосіб це поняття набуло особистісного значення, а згодом уже не обов’язково потребувало релігійного обґрунтування. Втім, поширення ідеї покликання на справи земного життя і повсякденну працю відбувалося, у першу чергу, через ті ж релігійні спільноти. У протестантизмі її провідниками були навіть більшою мірою, ніж лютерани, кальвіністи, пієтисти, методисти та інші послідовники Реформації.

Звісно, ще довгий час, у протестантських спільнотах передусім, розуміння покликання трималося на уявленні про релігійне значення людської праці, засноване на есхатологічній ідеї. Якщо ж кінець світу близький, важливо не те, ким стане людина у ньому, але яким християнином вона є. Тому в протестантській етиці покликання акцентовано момент трудової аскези – праця призначена людині для опанування нею своєї плоті. Сенс роботи не у задоволенні від неї чи від її результатів, але у можливості виявити любов до ближнього та догодити Богові. Відповідно, покликання не є справою пошуку людиною себе у світі та її вільного вибору. Людина приймає своє покликання “як Господнє веління, те, чому вона мусить «покоритися»”, адже, як виголошує Лютер в одній із проповідей: “Бог радий не вчинкові людини, а тому *послухові*, який при цьому виявлений”¹⁴. Покликання людини нелегке, вимагає її самообмеження.

¹² М. ВЕБЕР, *Op. cit.*, с. 70.

¹³ *Ibid.*, с. 105.

¹⁴ *Ibid.*, с. 113.

Мирська аскеза стає справді визначальним явищем релігійного життя людини в час Реформації. Кальвінізм додав цьому налаштуванню особливого ригоризму, сприйнявши сенс покликання як обрання людини до спасіння: ти або покликаний спастися, або приречений на вічну смерть. Кальвін наголошує, що обрання людини до спасіння випробовується через професію. Саме у конкретній справі, в тому, як вона людині вдається, виявлене її покликання – те, чи має вона благодать бути спасенною для “царства Божого”. Проте жодним чином, ні в Лютера, ні в Кальвіна не йдеться про мету одержання прибутків – головним є “значення релігійної винагороди за мирську працю”¹⁵.

Згідно протестантських уявлень, зокрема, пуританського богослова та суспільного діяча XII ст. Р. Бакстера, людина може мати кілька мирських покликань, тобто змінювати професії, якщо це сприяє її власному або загальному благу, але “користь” така в першу чергу має бути моральною, потім суспільною і лише зрештою вимірюватися прибутками¹⁶. Однак, це не означає, що людина може розпорошувати свою енергію та час на різноманітні справи, адже суміщення робіт не завжди слугує користі людині, робить її несконцентрованою і навіть у певному сенсі лінивою: “Поза певною професією усяка інша діяльність людини – це не що інше, як випадковий заробіток, працюючи заради нього, людина більше часу ледарює, аніж трудиться”¹⁷. У протестантському розумінні марне витрачання часу вважалося гріхом, як “нехтування спасінням душі”. Цю пуританську думку формулює Вебер у таких словах: “Життя людське надто коротке і коштовне, і його слід використовувати для «підтвердження» свого покликання”¹⁸.

Сама можливість подальшого поширення ідеї мирського покликання поза протестантськими спільнотами свідчить про її відповідність загальним світоглядним змінам, зокрема у культурі народів Європи. Поняття покликання знаходило ґрунт у життєвому світі людей, який поступово раціоналізувався і набував дедалі більш секуляризованих значень. Ці процеси тою чи іншою мірою впливали на розвиток усіх християнських конфесій та релігій. В юдействі, у католицтві та православ’ї у різний час виявлялися можливості для переорієнтування людей на їх самовизначення та свідому участь, як вірян, у соціальному житті.

Прикладом того, як думка про мирське покликання людини могла з’явитися в інших віросповіданнях, є зокрема середньовічний хасидизм. Цей рух визнає повсякденне мирське життя як можливу сферу для досягнення релігійних і моральних ідеалів. Хасидизм серед юдейського населення у Європі XII–XIII ст. виник у Німеччині. Його ідеологію сформували вихідці

¹⁵ М. ВЕБЕР, *Op. cit.*, с.72.

¹⁶ *Ibid.*, с. 166.

¹⁷ *Ibid.*, с. 165.

¹⁸ *Ibid.*, с. 162.

з однієї родини переселенців з Італії до місцевості на Рейні. Це Шмуель Хасид зі Шпеєра, який жив у XII ст., його син Єгуда Хасид з Вормсу (помер у 1217 р.) та Елазар бен Єгуда з Вормсу (помер між 1223 та 1232 роками). Останній з них залишив по собі значу літературну спадщину. Ці діячі ввели єврейську мудрість у повсякденне життя. Книга “Сефер-Хасидим” (Книга благочесних) – це збірник праць усіх трьох мислителів, але переважно складається з текстів Єгуди Хасида, є цінним джерелом знання про повсякденне життя єврейської спільноти того часу. Г. Шолем відзначає, що Єгуду Хасида порівнюють із Франциском Ассізьким, кажучи або про існування взаємовпливу християнського чернецтва та хасидизму в Німеччині, або про те, що обидва рухи паралельно сприймали одні й ті ж самі спонування¹⁹.

Хасидизм у середньовічному єврействі став справді народним явищем. Саме слово “хасид” перекладається як “благочестивий”. Як пише Шолем, хасидизм “встановлює певний людський ідеал, зразок людини та поведінки, які гідні наслідування”²⁰. Послідовник такого релігійного руху мав відповідати цим моральним вимогам, але вони були доступні кожній людині, незалежно від її суспільного стану. Благочестивий єврей, зберігаючи свій молитовний настрій, розвиваючи особисті духовні якості, не мав вирізнятися серед людей у мирському житті. Хасидом міг стати не кожен, хоча покликаний до цього всі. “Для того, щоб стати істинним хасидом, як він зображується в «Сефер Хасидим», потрібно володіти, перш за все, трьома якостями: аскетичною відстороненістю від мирських справ, досконалою душевною рівновагою та альтруїзмом, виведеним у принцип і доведеним до крайності”²¹. Такий благочестивий єврейський “кінік” не мав засуджувати людей за всі їхні духовні немочі й слабкості, брати до уваги умови існування спільноти і був свідченням “істинної людяності”²². Він кається та молиться, намагаючись осягнути в собі і внутрішню, і зовні зриму славу Богу. Славу зовнішню творить сам Бог. А ось внутрішня – тотожна отриманню святого духа, вона не виявляється в жодній зримій формі, лише у голосі. Для хасида покликання є одкровенням і даром від Бога. Він розуміє, що “людина не може підтримувати безпосередній зв’язок з Богом, вона може лише «стати причетною до Слави»”²³. І хасид плекає цю “внутрішню славу”, “голос Божий”, не вдаючи із себе знавця містичних таємниць.

Що ж до порівняння середньовічного єврейського руху з більш пізнім хасидизмом в Україні, наведемо таку думку Г. Шолема: “Не багато об’єднує

¹⁹ Г. ШОЛЕМ, *Основные течения в еврейской мистике* (Иерусалим, Библиотека-Алия 1989) т. 1, с. 123–124.

²⁰ *Ibid.*, с. 133.

²¹ *Ibid.*, с. 134.

²² *Ibid.*, с. 142.

²³ *Ibid.*, с. 160, 161.

цей ранній хасидизм XII століття з однойменним рухом, який розвивався у Польщі та в Україні у XVIII столітті... Однойменність – не доказ реального спадкового зв'язку... Однак між ними є певна подібність. Обидва вони прагнули виховати великі національні колективи в душі містичного моралізму. Істинний благочестивий та цадик пізнього хасидизму – споріднені фігури. І перший, і другий – це ідеальні прототипи містичного способу життя, які тяжіли до соціальної активності навіть у тому випадку, коли їх носіїв представляють як хранителів всіх тасмниць Божества²⁴.

Важливо додати, що приклад хасидизму показує на загальну тенденцію у Європі до зміни уявлення про покликання людини – від колективного, національного до особистісного. Зокрема, В. Малахов пише в цьому сенсі про хасидів в Україні та східній Європі, що “сприймаючи ідею покликання в екзистенційній напрузі, хасиди водночас чітко розрізнили індивідуальний і загальнонародний аспекти спасіння... У зв'язку з цим покликання виявляється сумірним конкретній особистості, цілком досяжним у її реальному житті”²⁵. Що ж до протестантизму в Україні, то його ідеї отримали деякий розголос лише з поширенням реформатської релігійності у XIX ст., яку принесли переселенці передусім німецького походження. Але, як відзначає з цього приводу О. Погорілий, вони в той час не набули “національного характеру”²⁶.

Отже, до і після Реформації та поза охопленими ідейним впливом цього руху територіями у Європі відбувалися світоглядні зміни, які поступово готували ґрунт для сприйняття ідеї покликання людини у її повсякденному житті. Цей процес, очевидно, не йшов однаковими темпами і саме поняття покликання у середньовічній і новочасній католицькій, православної та юдейській релігійній думці, дійсно, не рівною мірою стосувалося повсякденного існування і мирських сфер людської активності. На авторитетну думку Вебера, “у народів, які схилиються у більшості до католицизму, так як і народів класичної античності, відсутнє поняття, яке було б аналогічне йому (в розумінні певного життєвого становища, чітко визначеної сфери діяльності), тоді як в усіх протестантських (переважно) народів воно існує”²⁷. Проте ідея покликання, як такого, що має здійснюватися людиною у її безпосередній діяльності та соціальному середовищі, все ж мала корені у спільній для багатьох народів юдео-християнській релігійній традиції і саме тому могла з часом поширитися у масовій свідомості поза спільнотами представників окремої гілки християнства.

²⁴ Г. ШОЛЕМ, *Op. cit.*, с. 168.

²⁵ В. А. МАЛАХОВ, ‘«Тягар мій легкий». Над сторінками Євангелія’ (1999) 5–6 *Часопис “Дух і Літера”* 311–320.

²⁶ О. ПОГОРІЛИЙ, ‘Макс Вебер і його класична праця’ в М. ВЕБЕР, *Op. cit.*, с. 17.

²⁷ М. ВЕБЕР, *Op. cit.*, с. 69.

Ідея покликання виявляється релевантною в контексті загальноєвропейської культури, якій притаманне спрямування до діяльного перетворення світу на раціональних та етичних засадах. Ця культура увібрала в себе попередній розвиток цивілізації давнього Середземномор'я, що стало “колискою” не лише юдейства та християнства, але й інших релігій. Зокрема, це й уявлення про покликання людини до перетворення світу. Як відзначав О. Погорлій, ще “давньопалестинські пророки обґрунтували і практично втілили в життя вимоги раціональної етики, котра вимагала не втечі від світу і не пристосування до його порядків, а вселяла надію на майбутню радикальну зміну цих порядків і вимагала активного сприяння прискоренню цієї події... Така раціонально-активістська установка властива також мусульманству, однак тут вона не набула повного розвитку”²⁸.

Сформована у ранньому та середньовічному юдействі і християнстві ідея покликання давала переконання, що кожна людина послана Богом у світ, щоб вдосконалити його, діючи раціонально у різних сферах соціального життя. Ця ідея зчинила вплив на розвиток європейського, а згодом і американського суспільства і поширилася поза початково релігійні рамки, стаючи мотивом до праці і соціальної відповідальності та продовжуючи існувати у сучасному світі і бути зрозумілою вихідцям з різних країн та континентів.

Коли сам Вебер аналізував господарську етику світових релігій, він підкреслював пасивно-споглядальне ставлення до світу індуїзму, конфуціанства та буддизму, яке спонукало або до пристосування існуючої системи соціальних взаємин (конфуціанство), або до втечі від світу (індуїзм та буддизм). Проте сучасні дослідження, зокрема, щодо емігрантів у США з країн Азії, показують, як, наприклад, адаптувалися в західні економічні відносини японські буддисти секти “Шиншу” (Shinshu), які переселилися у Північну Америку в XVII ст., а також як цілком вписалися у трудову етику капіталістичного зразка релігійні цінності конфуціанства, поширені у Китаї та в Південно-Східній Азії²⁹. Звісно, таке пристосування не свідчить неодмінно про сприйняття іншими народами ідеї покликання та про повне прийняття ними ідей та цінностей західної культури, що, власне, й не може бути предметом вимоги. Тому й існують ризики непорозуміння у сучасному глобалізованому світі щодо кінцевих цілей та мети діяльності людини, можливі конфлікти життєвих світів. Відповідно, світоглядно-релігійні орієнтири різних народів щодо суспільного життя та мотивів людської активності в багатонаціональних державах та в глобальному світовому просторі є і мають бути темою вивчення та обговорення в практичних аспектах.

²⁸ О. ПОГОРЛІЙ, *Op. cit.*, с. 13, 14.

²⁹ D. MILLER, T. EWEST, ‘Rethinking the impact of religion on business values: understanding its reemergence and measuring its manifestations’ in *Dimensions of Teaching Business Ethics in Asia* (New York, Springer 2013) 29–38. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/288262367_Rethinking_the_Impact_of_Religion_on_Business_Values_Understanding_Its_Reemergence_and_Measuring_Its_Manifestations